

УДК 332.34.001:631.11

Томілін О.О.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів і кредиту
Полтавської державної аграрної академії

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

THEORETICAL ASPECTS OF INTENSIFICATION OF USING THE LAND RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито важливі теоретичні аспекти інтенсифікації використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств, структурні зрушення та суттєві зміни у сфері базових галузей сільськогосподарського виробництва. Показано динаміку і структуру виробництва валової продукції сільського господарства у розрізі галузей. Викладено причини погіршення забезпечення сільськогосподарських підприємств машинно-тракторним парком. Запропоновано основні стратегічні напрями інтенсифікації виробництва.

Ключові слова: інтенсифікація виробництва, земельні ресурси, земельні відносини, сільськогосподарські підприємства, структура посівних площ.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыты важные теоретические аспекты интенсификации использования земельных ресурсов сельскохозяйственных предприятий, структурные сдвиги и существенные изменения в сфере базовых отраслей сельскохозяйственного производства. Показаны динамика и структура производства валовой продукции сельского хозяйства в разрезе отраслей. Изложены причины ухудшения обеспечения сельскохозяйственных предприятий машинно-тракторным парком. Предложены основные стратегические направления интенсификации производства.

Ключевые слова: интенсификация производства, земельные ресурсы, земельные отношения, сельскохозяйственные предприятия, структура посевных площадей.

ANNOTATION

The important theoretical aspects of intensification of using the land resources of agricultural enterprises are revealed in the article. Structural improvements and significant changes in the basic sectors of agricultural production are disclosed. The dynamics and structure of production of gross products of agriculture in terms of sectors are shown. The reasons of deterioration of implementation of agricultural enterprises with machine-tractor fleet are shown. The basic strategic directions of intensification of production are proposed.

Keywords: intensification of production, land resources, land relations, agricultural enterprises, structure of sown areas.

Постановка проблеми. У сучасних ринкових умовах розвитку сільськогосподарських підприємств напрямом підвищення результативності аграрних підприємств є напрям інтенсифікації виробництва. Відсутність ефективного механізму управління інтенсифікацією використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах стримує процес інтенсифікації економіки національного господарства. В умовах низької технологічної культури відбувається погіршення якості ґрунтів, зниження їх родючості, розвитку ерозійних процесів, збільшується навантаження на земельні ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтенсифікації як основного напрямку розвитку сільськогосподарського підприємства приділяється досить значна увага як із боку економістів-практиків, так і дослідників: В.Г. Андрійчука, В.С. Балабанова, П.С. Березівського, М.С. Віткова, Г.С. Гордєєва, О.І. Гуророва, І.Й. Дороша, С.М. Кваші, В.П. Мертенса, В.Я. Месель-Веселяка, Т.І. Олійник, Н.П. Особи, П.Т. Саблука, А.Я. Сохнич, О.В. Ульяновченка, М.М. Федорова, О.М. Царенка та ін. Перспективним напрямом подальших досліджень є побудова внутрішнього економічного механізму управління інтенсифікацією використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, який зможе забезпечити оперативну адаптацію виробництва аграрної сфери до нових умов господарювання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас недостатньо дослідженими є аспекти інтенсифікації використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах.

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-методологічних засад інтенсифікації використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами як основи стратегії підвищення ефективності їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтенсифікація – це зростання інтенсивності виробництва, продуктивності праці та ефективності на основі раціонального використання всіх ресурсів [6, с. 286]. Деякі автори вважають, що інтенсифікація – це інтенсивність у часі, відтворювальний процес на основі зростаючих вкладень, матеріально-речових засобів і праці, досягнень матеріально-технічної, передової практики, здійснюваний із метою забезпечення максимуму можливого виробництва продукції та окупності використовуваних ресурсів [1, с. 19]. На нашу думку, інтенсифікація – це збільшення напруженості, посилення, продуктивності і дієвості, досягнень передових методів організації праці, більш ефективних засобів виробництва і технологічних процесів. Інтенсифікація – це основний засіб і умова зростання ефективності сільськогосподарського виробництва.

Численні дослідження даної тематики не містять однозначного визначення сутності економічної категорії «інтенсифікація виробництва» (англ. *Intensification of production*). За даними Енциклопедичного словника, інтенсифікація виробництва – це «...розвиток виробництва на основі застосування більш ефективних засобів виробництва і технологічних процесів, використання передових методів організації праці, досягнень науково-технічного прогресу» [13, с. 495]. Окремі автори вважають, що інтенсифікація виробництва – це процес суспільного виробництва, що базується на застосуванні найефективніших засобів виробництва, кваліфікованої та досвідченої робочої сили, передових форм і методів організації праці тощо [6, с. 286]. Дійсно, без застосування найефективніших засобів виробництва, без передових форм і методів організації праці у сільськогосподарських підприємствах інтенсифікація виробництва неможлива.

Деякими вченими інтенсифікація виробництва розглядається як «...особлива форма розвитку та економічного росту суспільного виробництва, що ґрунтується на використанні науково-технічних досягнень, застосуванні дедалі ефективніших засобів виробництва та досконаліших форм організації праці» [12, с. 117].

Розрізняють такі форми інтенсифікації виробництва: фондоощадну; працеощадну; матеріало- і ресурсощадну; всебічну. Кожна з них передбачає появу різного синергічного ефекту. Фондоощадна інтенсифікація виробництва зростає завдяки впровадженню нової техніки і технології, що зменшує потреби в робочій силі за одночасного зростання складної праці. За працеощадної форми інтенсифікація виробництва посилюється завдяки зростанню інтенсивності праці певної незмінної кількості працівників або виконанню обсягів робіт меншою кількістю працівників. Матеріало- та ресурсощадна форма інтенсифікації виробництва передбачає застосування найекономічніших предметів праці і більш раціональне використання тих самих предметів праці, а також споживання меншої кількості сировини, електроенергії тощо. Всебічна форма інтенсифікації виробництва раціонально поєднує всі попередні форми, завдяки чому якісно зростає ефективність суспільного виробництва [6, с. 286–287].

Факторами підвищення рівня економічної ефективності інтенсифікації виробництва в аграрних підприємствах є такі, як: формування оптимального рівня забезпеченості технологічного процесу виробничими ресурсами; формування оптимальних співвідношень між окремими складовими частинами ресурсного потенціалу підприємства (між основними й оборотними фондами, між силовими і робочими машинами, між поголів'ям тварин і кормовою базою та ін.); паритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію; впровадження у

виробництво досягнень науково-технічного прогресу; використання добрив, засобів захисту рослин і тварин; рівень технології і організації виробництва; інвестиційний клімат; державна аграрна політика [16].

Відповідно до Земельного кодексу України, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Сама земля є товаром, а рівень родючості землі залежить від вкладеного капіталу.

Земля є основним багатством народу України, її інвестиційним резервом та гарантом національної безпеки і подальшого економічного розвитку держави [5, с. 91]. У сільському господарстві за нових ринкових економічних умов господарювання земля стала власністю сільськогосподарських товаровиробників. Земля в сільському господарстві на відміну від інших галузей економіки виступає основним засобом виробництва, тому перехід економіки України до ринкових відносин, утвердження приватної власності на землю неминуче має супроводжуватися введенням земель в економічний оборот, визнанням сільськогосподарських земель капіталом нарівні з іншими засобами виробництва [2, с. 75].

Земельні відносини з теоретичної точки зору є складною і багатогранною категорією. Під терміном «земля» слід розуміти природний компонент, який не вилучений із довкілля, а є органічно вплетеним та взаємодіючим із водами, лісами, атмосферним повітрям та іншими природним ресурсами [8, с. 12]. Окремі автори складовими частинами земельних відносин називають відносини з управління земельними ресурсами [4] або форми управління земельними ресурсами (система політичних, соціально-економічних, правових і адміністративних заходів, спрямованих на організацію їх використання) [11, с. 3].

Земельні ресурси – це основа розвитку землеробства, оскільки земля є засобом виробництва, а її родючість – фактором формування врожаю [7, с. 6]. Інтенсифікація цілеспрямовано здійснюється і дає більш високий ефект, якщо вона тісно пов'язується з природно-економічними умовами кожного господарства або сукупність однотипних підприємств з їх забезпеченістю матеріальними ресурсами, оптимальною побудовою галузей, раціональним використанням землі, робочої сили, матеріальним стимулюванням праці і т. д. Це повинно знаходити своє відображення в науково обґрунтованих системах ведення сільськогосподарського виробництва – системах землеробства і тваринництва [3, с. 18].

Порушення збалансованості окремих елементів агроландшафтів, у тому числі співвідношення площ ріллі, природних угідь, лісових, водних ресурсів, ускладнення соціально-економічної ситуації, призвело до істотної деградації агроландшафтів і ґрунтового покриву [7, с. 6]. Структурні зрушення та суттєві зміни у сфері

базових галузей сільськогосподарського виробництва за період з 1990 по 2014 р. відображено на рис. 1.

Проведений аналіз свідчить про те, що за аналізований період значно збільшилася частка посівних площ технічних культур (у 2,4 рази), зернових (у 1,3 рази), зокрема кукурудзи. Як наслідок, майже у п'ять разів зменшилися площі кормових культур. Значні трансформації викликані виробниками і споживачами, які відбулися також у структурі тваринницьких галузей. У виробництві продукції рослинництва простежується дві тенденції: перша – спад у період 1990–2000 рр. і друга – постійне зростання валового виробництва від 151,0 млрд. грн. у 2000 р. до максимального рівня – 177,7 млрд. грн. у 2014 р. Якщо частка валової продукції рослинництва становила 51,5% у 1990 р., то вже в 2013 р. вона досягла рівня 69,5%. Структуру посівних площ основних сільськогосподарських культур представлено в табл. 1. Найбільше вироблено валової продукції в галузі тваринництва у 1990 р. – 137,3 млрд. грн., а починаючи з 2000 року частка галузі зменшилася у 2,3 рази. Найбільше вироблено продукції

галузі тваринництва за досліджуваний період у 2013 р. – 77,0 млрд. грн., порівняно з 2000 р. приріст становив 132,3%.

Зазначимо, що за досліджуваний період за оцінкою залучених ресурсів, рівнем інтенсивності та вартістю валової продукції серед тваринницьких галузей динамічно розвивалося лише птахівництво. Домінування у структурі валової продукції рослинництва порівняно з тваринництвом призвело до дисбалансу в галузях агропромислового виробництва, що позначилось як на зайнятості сільського населення, так і на стані продовольчого ринку України. Отже, за показником обсягу валової продукції, який взято як індикатор структурного аналізу, робимо висновок про динамічно зростаюче домінування галузі рослинництва над галуззю тваринництва. Наявність тракторів, зернозбиральних комбайнів і вантажних автомобілів у 2000–2014 рр. представлено в табл. 2. Як свідчить аналіз даних табл. 2, сільськогосподарські підприємства в 2013 р. були забезпечені тракторами на 26,5%, зернозбиральними комбайнами – 25,2%, а вантажними автомобілями – 29,4% порівняно з 1990 р.

Таблиця 1

Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур, 1990–2014 рр.

Показники	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 р. у % до 1990 р.
Уся посівна площа	32406	30963	27173	26044	26952	27670	27801	28329	27239	84,0
Зернові та зернобобові культури	14583	14152	13646	15005	15090	15724	15449	16210	14801	у 1,0 р.б.
Технічні культури	3751	3748	4187	5260	7296	7441	7854	7869	8437	у 2,2 р.б.
Кормові культури	11999	10898	7063	3738	2599	2777	2023	2289	2101	17,5
Картопля і овочеваштанні культури	2073	2165	2277	2041	1967	2028	2475	1961	1900	91,6

Джерело: розраховано автором

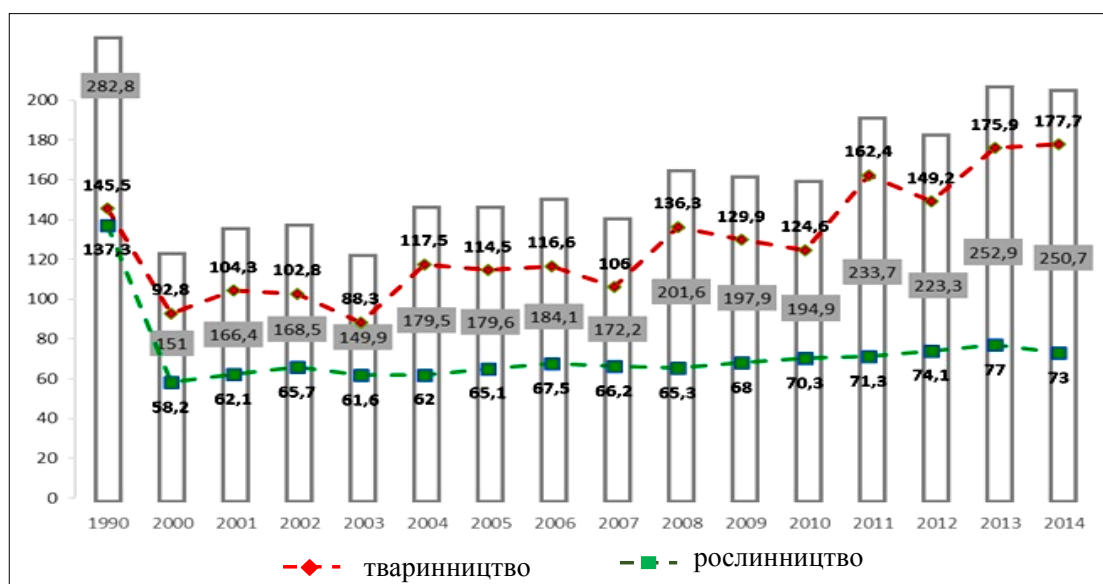

Рис. 1. Динаміка і структура виробництва валової продукції сільського господарства у розрізі галузей (у постійних цінах 2010 р., млрд. грн.)

Джерело: сформовано автором за даними Статистичного щорічника України

Таблиця 2
Наявність тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів сільськогосподарських підприємств у 1990–2014 рр., тис. шт.

Роки	Трактори	Зернозбиральні комбайни	Вантажні автомобілі
1990	495	107	296
1995	469	91	278
2000	319	65	227
2001	296	61	209
2002	274	57	195
2003	251	54	177
2004	230	50	160
2005	217	47	147
2006	201	44	133
2007	187	41	122
2008	177	39	115
2009	169	38	109
2010	151	33	104
2011	134	32	101
2012	138	32	104
2013	134	30	99
2014	131	27	87
2014 у % до 1990	26,5	25,2	29,4

Джерело: складено автором на основі: [9; 10; 14, с. 130; 15, с. 189–190]

За останні роки в сільськогосподарських підприємствах спостерігається скорочення кількості тракторів, вантажних автомобілів, особливо зернозбиральних комбайнів.

Так, забезпеченість зернозбиральними комбайнами у сільськогосподарських підприємствах у 2013 р. становила 46,0%. На підставі проведених нами досліджень виявлено, що сільськогосподарські підприємства в 2013 р. були забезпечені тракторами на 29,5%, зернозбиральними комбайнами – на 28,0%, а вантажними автомобілями – на 33,4% до базового 1990 р. Таке забезпечення сільськогосподарською технікою відбулося за рахунок непропорційного міжгалузевого обміну в господарствах населення та сільськогосподарських підприємствах.

Висновки. До основних стратегічних напрямів інтенсифікації виробництва можна віднести: випереджувальний розвиток виробничих галузей рослинництва і тваринництва з прискоренням темпів розвитку переробної промисловості як сфери, де формується додана вартість;

залучення інвестиційних ресурсів; підвищення продуктивності праці та ефективності аграрного виробництва; на всіх етапах виробництва необхідно створити чітку комплексну систему якості; відновлення матеріально-технічних баз сільськогосподарських підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Березівський П.С. Напрями інтенсифікації розвитку сільськогосподарських підприємств / П.С. Березівський, П.Н. Особа // Економіка АПК. – 2009. – № 6(174). – С. 18–25.
2. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : монографія / Л.М. Бойко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 316 с.
3. Вітков М.С. Основні фактори інтенсифікації аграрного виробництва в перехідний період до ринку / М.С. Вітков // Економіка АПК. – 2009. – № 2(168). – С. 17–20.
4. Гарнага О.М. Еколого-економічні засади формування ринку сільськогосподарських земель : [монографія] / О.М. Гарнага. – Рівне : НУВГП, 2006. – 142 с.
5. Данкевич А.Є. Розвиток інтеграційних структур у сільському господарстві : [монографія] / А.Є. Данкевич. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
6. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. / За ред. С.В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – Т. 1. – 616 с.
7. Землеробство : [підручник] / М.С. Кравченко, Ю.А. Злобін, О.М. Царенко ; за ред. М.С. Кравченка. – К. : Либідь, 2002. – 496 с.
8. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України / За ред. Н.І. Титової. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
9. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2012 році : Стат. бюлетень. – К., 2013. – 42 с.
10. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2013 році : Стат. бюлетень. – К., 2014. – 41 с.
11. Новаковський Л.Я. Регіональна земельна політика / Л.Я. Новаковський, М.І. Шквар. – К. : Урожай, 2006. – 136 с.
12. Осовська Г.В. Економічний словник : наукове видання / Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський. – К. : Кондор, 2007. – 358 с.
13. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров ; 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.
14. Статистичний щорічник України за 2013 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К. : Державна служба статистики, 2014. – 534 с.
15. Статистичний щорічник України за 2014 рік / За ред. О.М. Прокопенка. – К. : Державна служба статистики, 2015. – 379 с.
16. Тналіч О.В. Основні фактори інтенсифікації аграрного виробництва / О.В. Тналіч // АГРОСВІТ. – 2007. – № 23. – С. 8–12.